

Abundancials i sufixació: *-ar* i *-al* en el relleu

JESÚS BERNAT MASÓ
jesusmaso@terra.es

Tot recordant Moreu-Rey

Els anys 90 i 91 vam poder gaudir d'un "Mestratge en Toponímia" organitzat pels infatigables professors Vicenç Rosselló i Emili Casanova. D'entre el grapat d'entesos en la matèria i en les múltiples disciplines que envolten aquesta passió a tots ens va copsar un homenàs tancat en un cos petit: el professor Moreu-Rey. En llegir que aquest congrés vol ser un homenatge al seu mestratge i a la seua persona no hem pogut estar-nos de dedicar-li unes paraules d'agraïment. Quan repassàvem les notes que vam prendre sobre les seues sucoses xerrades, hem trobat algunes frases carregades de saviesa i tocades per la ironia: Es va presentar el primer dia dient-nos: *Sóc Moreu-Rey, tinc setanta-tres anys i un càncer*. Després ens va abocar una pregunta força difícil *Què és un nom propi?* El nostre silenci va donar pas a un seguit de reflexions que compartien l'esperit científic i la passió pels noms *La distinció entre el nom comú i el propi és fràgil i convencional*. En parlar de les enquestes orals ens va donar savis consells, que anava llegint dels seus apunts anotats a l'envers d'una col·lecció de rebuts de la llum : *"en acostar-vos a l'informador heu de ser humils; mai no heu de dir allò que espereu sentir; cal resseguir els camins; .."*. L'any següent, a pesar de la malaltia, va tornar i ens va enamorar novament amb la seua defensa de la majúscula i la lluita contra la conjunció, *"la 'i' entre els cognoms és una coentor espanyola"*. O aquell consell premonitori *"no oblideu l'article perquè acabaran furtant-lo"*. I cada vegada que passe per la Vall d'Alba o les Alqueries i veig els cartells castrats me'n recorde d'aquell gran home, afrancesat de bigoti blanc i gavadina, que tant ens ha fet estimar "els nostres noms de lloc".

L'any passat, dins el 'Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes' vam presentar una comunicació que, amb el títol de *Col·lectius i sufixació en el paisatge vegetal*,¹ parlava d'interdisciplinarietat i transversalitat. Volem ressaltar les possibilitats de la toponímia per apropar-nos a allò que tradicionalment es coneix com "ciències de la natura". Si en aquella ocasió ens centràvem en la 'botànica' ara ho fem amb la 'geologia'. Sens dubte, com ens advertia Moreu-Rey, "L'home és un animal classificador". En aquella ocasió déiem:

'El món dels col·lectius i abundancials ens ofereix un corpus d'informació sobre la flora, fauna i components del sòl de molts termes del nostre país. Amb aquesta intenció, doncs, vam provar de cercar aquells topònims sospitosos de contindre sufixos col·lectius o abundancials relacionats amb el món de les ciències naturals'.

Les fonts documentals emprades han estat variades i, per això, potser irregulars. Disposàvem d'amplis reculls de toponímia viva dels termes d'Almassora, Atzeneta del Maestrat, Benafigos, Vistabella del Maestrat i Xodos. Vam procedir, després, al buidatge de diverses monografies toponímiques de les comarques castellonenques (Cinctorres o Benassal). Altrament, els butlletins de la Societat d'Onomàstica ens van abocar un allau toponímic que vam afegir als col·lectius extrets de la col·lecció *Toponímia dels Pobles Valencians*. L'àmbit d'estudi va quedar retallat a les terres del sud de l'Ebre per la proporció major de monografies amb què comptàvem.

Del llarg llistat de possibles col·lectius (més de 600 topònims amb els sufixos -al,-ar, -et, -eda, -ós, -osa) vam rebutjar alguns falsos col·lectius que tenien equivalències amb el mot primitiu /clotal/ o d'aquells que no vam saber treure'n el trellat. Atenent a la semàntica hem pogut establir tres camps:

Els **col·lectius botànics** /pinar, carrascal, albereda o coscollosa/; els **zoològics** /abellars i conillers/ i els **geològics** –aquells que fan referència a la composició del sòl– /clapissar, pedruscar, arenal/.

Aquest darrer apartat ha estat enriquit enguany per algunes monografies noves, opuscles i enquestes orals. Així mateix, alguns articles que ens van proporcionar exemples per al món vegetal no aporten cap topònim que tinga el caràcter d'abundancial del relleu.² A banda del buidatge i les enquestes orals, hem consultat, com eines informatives i contrastives el *Diccionari de Geologia (DG)*, *El nom de les formes del relleu (Domingo 1997)*, recull ampliat d'aquells preciosos articles sobre el relleu que Carles Domingo ens regalava des

¹ Bernat, J. (2001) 'Col·lectius i sufixació en el paisatge vegetal' *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. Universitat de València Denes 2002 ps. 695-720

² A continuació mostrem els pobles que presenten algun abundancial del sòl amb els sufixos -ar o -al. Com en l'anterior treball, es troben tots al sud de l'Ebre: Agost, Aiguaviva de Bergantes, Alacant, Albocàsser, Alcoi, Alcúdia de Veo, Algemesí, Algímia d'Alfara, Almassora, Amposta, Artana, Atzeneta del Maestrat, Banyeres de Mariola, Benafigos, Benaguasil, Benassal, Borriol, Burriana, Calp, 'Camp de Morvedre', Carcaixent, Castelló de la Plana, Cinctorres, Costur, Culla, Estivella, Fontanars dels Alforins, Guadalest, l'Albufera, l'Alcora, 'la Marina Alta', 'la Plana', la Poble Llarga, la Torre d'en Besora, Ludiente, Nules, Ontinyent, Puçol, Rafelbunyol, Riba-roja, Sagunt, Sant Carles de la Ràpita, 'Serra del Montsià', 'Setena de Culla', Tírig, Torres Torres, Vallada, Vall d'Aigües Vives, Valljunquera, Vilar de Canes, Vila-real, Vistabella del Maestrat, Xeraco, Xert i Xodos.

d'Escola Catalana, *Els nostres noms de lloc (NNL)* del recordat Moreu-Rey i, evidentment, el *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)* d'Alcover, Moll i Guarnier i les magnes obres de Joan Coromines: *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana (DECat)* i *Onomasticon Cataloniae (OnCat)*.

El mot 'abundancial', que potser en un principi resultara estrident, solventa aspectes semàntics del sòl que no resolía el tradicional 'col·lectiu', tan adequat al món vegetal. Els col·lectius botànics són el conjunt d'unitats arbustives o arbòries (un pinar o un carrascal és el bosc conjunt d'aquests arbres, els pins i les carrasques). En el món del sòl, però, no resulta tan evident la presència d'unitats aïllades. Si bé en un 'cantalar' es podrien comptar els diversos cantals que el conformen, hi ha l'arenal' o el 'tarquimal', on les unitats de tarquim o arena són ben difícils, sinó impossibles, de copsar. A més, si observem les diverses definicions que ens faciliten els diccionaris, veurem que la majoria inclouen expressions del tipus "lloc o terreny on abunda...", "espai amb abundants..." etc.

En el treball que ara presentem tractem d'exposar el tractament que en fan els diferents diccionaris i manuals esmentats i, als exemples que aporten aquestos estudis (anotats amb *lletra cursiva*), afegim aquells que hem pogut extreure dels pobles esmentats (**amb negreta**) i els que coneixem d'una manera directa i visualitzada (**negreta subratllada**). Aquesta diferenciació tipològica és significativa i aclaridora per al possible lector, ja que volem remarcar el grau de confiança en la possible interpretació del topònim. Evidentment aquell exemple extret d'un article que només presentava el llistat dels topònims del seu terme no conté el mateix grau de fiabilitat que aquell que tracta d'explicar l'etologia del topònim o el cas del topònim navegat –que dirien al Maestrat– mentre fèiem l'enquesta oral i se'ns afegia informació d'aquell indret.

AIGUAR,-AL

El *DCVB* (I, 345) dóna tres accepcions per a 'aigual':¹ 1. Que hi ha aigua. 2. Aplec de molta aigua. 3. Aiguamoll'. Coromines en *OnCat* (II,35) fa equivaldre 'aigual' amb 'aiguamoll, basal'. No esmenta cap topònim al sud de l'Ebre i ens remet al *DECat* (1,94) on també ho defineix com 'aiguamoll, basal, sobretot a muntanya'. **Aiguar** no apareix com abundancial en cap dels tres diccionaris. Localitzem, però, un al terme d'Agullent: **Barranc de l'Aiguar**.³ En la toponímia històrica de la Setena de Culla apareixen els **Aiguassals** al terme de Vistabella⁴ i, si bé podríem salinitzar el topònim, pensem –com Joan Peraire (1991)– que més aviat es troba emparentat amb los **Aguatxals** de Valljunquera i **l'Agotxal** de Benafigos, llocs amb abundant aigua. Aquest darrer correspon a una antiga font i a la depressió central del Pla de les Séquies, espai que es troba sovint inundat. Coromines en *OnCat* (II,35) dins l'article 'Agost' ens hi parla:

'l'Agotxal en terme de Benafigos: per ventura amb ST>moss. 'tx', però com a mossàrab és molt més probable que sigui l'equivalent del mossàr. cast. *Aguachal*'.⁵

³ Potser en aquest cas no es tracte d'un abundancial. Vg.E.Casanova-2002

⁴ Al capdavant de la rambla del Pla, l'actual Quinyó és una partida que sovint es queda inundada per les aportacions d'aquesta rambla. Potser en anterioritat a aquest nom rebera el de 'els Aiguassals'. L'altre punt amb aiguamolls es correspon amb 'el Prat' cobert, en l'actualitat, per diversos xopars.

⁵ Aguachal apareix al DCECH com equivalent de 'charco'.

ALGEPSAR

El *DCVB* (I, 500) presenta tres accepcions per a 'algepsar' 1 Terreny on abunda l'algeps. 2. Pedrera d'algeps. 3. Casa o corral on hi ha forns per fabricar l'algeps. Dins el nostre estudi pensem que tenen cabuda, com abundancials, les dues primeres, tot i que també hem recollit 'algepsars' com a forns d'algeps. També al *DG* apareix com 'Pedrera d'algeps o de guix, guixera' Per la seua banda Coromines en parla al *DECat* (IV, 748)⁶ d'on destaquem els **Guixars** de Vilafamés. En *OnCat* (II, 134) esmenta diversos 'algepsars' com a topònims al PV: Costur, on també es coneix un **camí de l'Algepsar**, i les Coves de Vinromà s'afegeixen als que nosaltres presentem: **L'Algepsar** com a partida o paratge es troba tant a les comarques del sud – Agost (l'Alacantí), o pel centre –Torres Torres, Algímia d'Alfara i la Pobra Llarga com a les del nord – Artana (la Plana Baixa), l'Alcora, Atzeneta del Maestrat (que també bateja el **Pou de l'Algepsar**, **Mina de l'Algepsar** i **Barranc de l'Algepsar**), Vistabella del Maestrat (que a més de la partida i barranc, compta amb el **Tossal de l'Algepsar** i la **Cova de l'Algepsar**). També ens apareix pluralitzat en els **Algepsars** a Benaguasil i Riba-Roja. Per últim, hi ha un **Camí de l'Algezar** – amb el so interdental sord– a la mateixa Aiguaviva de Bergantes.

ARENAL

Areny, lloc d'abundant arena. També platja de mar. Domingo (1997:196) no replega el mot en aquest sentit. Sí que ho fa, però, com a sinònim diatòpic de 'clapissa' –entesa com el nostre 'sargallar'–⁷ *l'arenal del Faixó* del terme del Mas de Barberans. El *DCVB* (I, 845) el defineix com *tros de terra cobert d'arena* i esmenta el mateix exemple que ens mostra el mestre Moreu-Rey (1999:61) '*S'Arenal*'. La definició d'areny del *DG* (p. 64), és prou ampla com per cobrir els diversos sentits d'aquests topònims: 'Terrer, platja, riba, llit de riera, etc, formats de sorra' El mestre Coromines, a banda dels comentaris sucosos del *DECat*, ens ofereix un llistat toponímic en l'altra magna obra: *OnCat* (II, 229).*Torre d'Arenal* te. de Dénia. A Vistabella hem recollit, amb el veïnatge de la rambla del Pla, **els Arenals**. L'**Arenal** ens apareix a Aiguaviva de Bergantes, Algemesí. També **l'Arenal** com la platja que s'ha anat conformant al nord del port de Borriana. La forma diminutiva **l'Arenalet** se'ns mostra a Fontanar dels Alforins i pluralitzat a Amposta i Puçol (termes costaners) com **els Arenals**. A la Pobra Llarga **Camí de l'Arenal**. L'**Arenal de la Costa** a Ontinyent ens ho defineix (Ribera-95: 897) com un jaciment arqueològic i "...zona rica en arenes –amb extracció industrial– damunt de *la Costa*, costera molt pronunciada".

ARGILAR

Extensió de terra argilosa. *DCVB* (I, 855). Al *DG* apareix com 'argiler'; altrament 'argilar' pren el sentit verbal 'donar una capa d'argila..'. el *DECat* (I, 382) el replega com un derivat d'argila. Els exemples corresponen, tots quatre, a les comarques del nord: el mas conegut com **l'Argilaret**, en terme d'Atzeneta; un històric **Bancal de l'Argilaret** al terme de Culla; també al mateix terme i en la toponímia actual, **l'Argilar** i la partida **els Argilars** de Cinctorres.

L'ASPRAR

L'**Asprar** ens apareix com un dels talassònims propers a la costa (Verdegall,1995)

⁶ Interessantíssims els comentaris sobre el singular analògic 'algep' i la fraseologia del mot.

⁷ Hi ha sinonímia entre els termes 'clapissar' del Pirineu, 'sargallar' del Maestrat, 'runar' de les comarques meridionals i aquest 'arenal' que esmenta Carles Domingo.

localitzat a Morvedre. El considerem com abundancial geològic perquè la seua significació es trobaria lligada a un terreny 'aspre' i pedregós. Com abundancial no apareix en cap dels diccionaris consultats. Potser es relacione amb un topònim que apareix al *DCVB* (II-70) i al *DG* (p.75) 'Els Aspres, tossals àrids i pedregosos que s'escalonen des del Canigó cap a la Plana' També Coromines en *OnCat* (II, 263) dedica una entrada per a 'els Aspres' 'designant paratges rocallosos o de vegetació aspra..' però, en parlar dels derivats, no inclou cap abundancial. Al *DECat* (I, 453) ens parla del mot 'asprar' però com una acció. Domingo(1997: XXIV, 3) també reconeix 'aspre' però no esmenta cap 'asprar'.

BASSALAR

Lloc on es troben abundants bassals.⁸ Els **Bassalars** apareix al segle XVIII a Castelló de la Plana. Cap de les obres de consulta replega aquest possible abundancial. Creiem que es pot referir a terrenys amb abundants bassals o zones inundades. En aquest sentit es trobaria emparentat amb els 'agotxals, aiguassals...(vg supra)

BLANQUISSAR, -AL i BLANQUINAR -AL

El *DG* (p.119) esmenta el terme 'blanquissar' prenent la definició del *DCVB* (II, 513) 'coster argilós' Moreu-Rey (1999: 62), en parlar del color de les terres, esmenta *el Blanquissar* i *els Blanquissals* com 'terres argiloses blanques'. Colomina (1991) ho defineix com a 'lloc on abunda la terra blanca' i esmenta el **Blanquinal** d'Altea que apareix documentat com el **Blanquinar**. Al *DECat* (I, 824), en un llarg article, Coromines ens parla de 'blanquina' que va recollir a Palop el 1963 com 'taca blanca que es veu de lluny' i recull el topònim *Blanquinals de la Foietà* a Torre de les Maçanes i Aigües de Busot. També recull 'blanquissar' com a 'coster argilós' i esmenta el *Blanquissar de Calabarra*, situat a Torís. En *OnCat* III,32 afegeix els exemples del *Blanquinar* del terme de Sella i *el Blanquissar*, que nosaltres també localitzem a Estivella.

CANTALAR⁹

Lloc on abunden els cantals, 'pedres de gran tamany individualitzades'. El *DCVB* (II, 925) ens diu: 'lloc on hi ha molts de cantals'. El *DG* no replega l'abundancial. Coromines en *DECat* (II, 488) fa equivaldre 'cantalar' a allò que en diuen 'tartera' als Pirineus, i en *OnCat* (III,245) mostra un llistat de topònims amb l'abundancial 'cantalar'. Al respecte cal tenir en compte l'apreciació de Domingo (1997: XIX, 3) quan ens diu:

Com que *cantal* és 'pedra grossa' i, sense que tinguem en compte ara que, de tan grossa com pot ser, sovint anomena també rocasses, el col·lectiu **cantalar**, de Morella cap al sud, és "l'equivalència del que als Pirineus anomenen tartera" (*DECat*). El mot, aleshores, a més de funcionar com a element de la parla viva, el trobem fixat en la toponímia, de vegades actuant-hi d'apel·latiu genèric, com és ara al nord valencià,¹⁰ a Vallibona i a Tírig

⁸ Bassal pren a les hortes de la Plana de Castelló el sentit específic de 'cap de baix' o extrem de l'hort oposat a l'entrada del reg. Per la seua situació es pot embassar si l'hort no disposa d'escorrent.

⁹ Ens apareix a la visura de 1658 de Vistabella com a apel·latiu : 'al sòl del **cantalar**, ne trobaren altra'.

¹⁰ Al terme de Xodos, la Cova en Poma replega una contalla que hem sentit repetida en d'altres indrets semblants "Va caure i va soterrar un pastor i més de dos-centes ovelles..., ara només queda eixe **cantalar**" munt de roques que davallen fins el barranc.

(*cantalar* del mas tal o a Fondegulla, poble veí de la Vall d'Uixó, *cantalars del Mató*)

A més dels ja esmentats, trobem el **Cantalar** com a topònim a Benassal (vora el barranc i al peu d'un morral d'on, segurament, es nodreix), Culla, la Torre d'en Besora i Guadalest. Colomina-91 localitza un cantalar com a nom de lloc a Sallent. Encara enguany vam poder recollir un **cantalar del Mas de la Cambra**, al terme de Vistabella, que és el resultat – segons el nostre informador– d'una 'esmunyida' produïda per un terratrèmol de..” a saber els anys que fa”. Avui és un pinar que no pot amagar la presència d'enormes cantals que davallen, escampats per l'aiguavessant oest de l'ombria del Bovalar, cap al Monlleó.

CASCALLAR:

Lloc amb molt de cascall 'pedra solta i menuda'. El *DG* no sols no replega aquest mot sinó que desconeix 'cascall' en aquest sentit. Presenta, però, el sentit marí del mot 'cascall: *gleva*' que pren del *DECat* (II, 612): Concreció submarina fàcilment trencadissa i molt porosa o plena de minúsculs forats, on es crien colònies de cucs, usat com a esquer' Aquest sentit de 'cascall' es coneix a les costes de Castelló com el cau del 'cuc de roca'. En aquesta accepció potser hauríem d'incloure un talassònim de Sant Carles de la Ràpita 'la puntera del Cascallar. Coromines també ens parla de 'cascallar' com a 'pedregam muntanyenc' i esmenta els casos de *lo Cascallar* (la Salzadella) on ho barreja amb el sentit de 'clapissa' i *els Cascallars de Llorenço* a Benigànim 'paratge ple de pedra solta'. Domingo (1997) se'n fa ressò d'aquesta identificació *clapissa/cascall*, esmentada per Coromines al *DECat* (II,735) i adverteix que no coincideix amb les definicions que presenten altres diccionaris. Cal dir que en les terres del Maestrat una clapissa és una roca fixada al sòl mentre el cascall, a banda del tamany, es presenta solt, donant sentit de vegades als 'sargallars'. El *DCVB* (III,16) presenta el cascallar com 'terra pedregosa, però de regadiu (Tortosa)'

El mot és transparent en els termes del Maestrat que hem estudiat però no l'hem localitzat com a topònim. El **Cascallar** és nom de lloc a Aigües Vives, no sabem, però, si es tracta de l'abundancial esmentat o d'un col·lectiu botànic de la '*Papaver somnifera*'. A la Marina el cascall esdevé 'carcall' i, a Bolulla, hi ha el topònim el **Carcallar** (Colomina 1991). A la serra del Montsià: **Cascallar de la Font de l'Abella**.

CLAPERAL

El *DCVB* (III,186) no replega 'claperal' sinó 'claperar' com a multitud de clapers 'munts de pedra'. El *DG* (p.200) parla de 'claperar' com sinònim de 'clapissal'. De claper ens diu:

“tros de terra cobert de rocs poc mòbils en un pendent feble; tartera o pedrusca fixada per la vegetació i el sòl que s'hi genera (englevament) , generalment menys rosta que la tartera i la pedrusca mòbil, i que sol es mou per efecte de la solifluxió.”

També apareix com sinònim de "pedregar" i del castella 'majano' i 'pedregal'.

Barreda/Peraire (1999:235) en parlar del topònim benassalenc 'els Clapers' ens diuen:

“De fet, un claper és, actualment, un roquissar format per pedres planes o no excessivament voluminoses que ix a la cara de la terra, preferentment en una finca treballada. Mai no es parla de clapers i clapisses per referir-se a indrets formats per pedres soltes. En aquest cas es fan servir les paraules cantalar –si és un indret on predominen els cantals o pedres arrodonides– i sargallar –si es tracta de pedra solta i menuda, especialment a les parts inclinades de les